
فرهنگ واژه‌شناسی فارسی

تألیف

محمد رضا شیروانی



شیروانی، محمدرضا،
فرهنگ واژه‌شناسی فارسی / تألیف محمدرضا شیروانی؛ [تهران]: آگاه، ۱۳۸۳.
ص. چهل و شش + ۲۶۵.
ISBN 964-416-220-X
فهرست‌نویسی، براساس اطلاعات فیبا (فهرست‌نویسی پیش از انتشار).
کتابنامه: ص ۲۶۵.
۱. واژه‌نامه‌ها. ۲. واژه‌شناسی فارسی. الف. عنوان.
۱۳۸۳ ۴ فا ۳

۸۳-م



محمدرضا شیروانی
فرهنگ واژه‌شناسی فارسی
چاپ یکم پاییز ۱۳۸۳، حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی: سعید شبستری
لینتوگرافی طیف‌نگار، چاپ دیدآور، صحافی ایران کتاب
شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه
همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است

مؤسسه‌ی انتشارات آگاه
خیابان انقلاب، بین فروردین و اردیبهشت، شماره‌ی ۱۴۶۸
تلفن: ۶۴۶۷۳۲۳، فکس: ۶۴۶۰۹۳۲
E-mail: agah@neda.net

پیشگفتار

این کتاب دربارهٔ زبان فارسی امروز و برای همگان است، با توجه به این که چند میلیون از ایرانیان و سخن‌گویان به فارسی هستند که زبان مادریشان فارسی نیست و زبان مادری بخشی از آنان از زبانهای ایرانی به معنای اصطلاحی آن هم نیست. فرهنگی در شناخت واژه‌ها و ویژگیها و الگوهای واژه‌سازی در فارسی امروز و دشواریهای رایج در زبان است، برای همهٔ فارسی‌زبانان و به‌ویژه جوانان ایرانی خارج از کشور.

بنیاد این فرهنگ بر «زبان معیار» است که زبان ملی و رسمی، فرهنگی و علمی، مطبوعاتی و آموزشی کشور ماست، و «زبان گفتار» که زبان محاورهٔ روزانه است و «زبان عامیانه» که مردم فرهیخته در رفتار اجتماعی از ادای آنها احتراز می‌کنند، اگرچه مرز مشخصی در میان این لایه‌های زبان نیست.

اگر در فرهنگهایی که در آغاز قرن حاضر تألیف شده است برخی کلمات را ببینیم که فرهنگ‌نویسان گرانقدر ما آن کلمات را از لایه‌های عامیانهٔ زبان پالاتی دانسته‌اند و به همان کلمات در فرهنگی امروزی نگاه کنیم با این تفاوت روبه‌رو می‌شویم که برخی کلمات گفتاری و عامیانه جزئی از زبان معیار شده است و برخی کلمات لاتین جزو کلمات محاوره‌ای آمده است. این تفاوت در کاربرد کلمات را در فاصله‌ای پنجاه تا هفتاد ساله — سالهای تجربهٔ مدرنیته — می‌توان نشانهٔ آزادانه‌تر و بی‌قید و بندتر سخن گفتن مردم دانست و نشانهٔ کژی و کاستی ذوق در عرف جامعه نیز هم.

در شیوهٔ نگارش ناموزون نامه‌های اداری و گزارشهای رسمی، فعلهای سادهٔ فارسی از میان رفته است و بیشتر فعلها را به صورت درازنویسی و کلیشه‌ای به کار می‌برند:

تصمیم اتخاذ کردن به جای تصمیم گرفتن

[در جایی] حضور به هم رسانیدن [در جایی] حاضر شدن

زبان‌شناسان ایرانی بهره‌گیری از فعلهای سادهٔ زبان فارسی را برای نویسندگان و علاقه‌مندان به زبان فارسی شایسته می‌دانند.
از مشکلاتی مهم در گفتار و نوشتار فارسی لغات متشابه و مشتقات عربی است که در

فارسی رایج است و با شناخت آنها می‌توان هر لغت را درست به کار برد، و نیز جمعهای مکسر عربی که هم در گفتار و نوشتار رسمی می‌آید و هم در زبان روزمره عامه مردم. این کلمه‌ها را که در اصل عربی بوده‌اند در زبان فارسی می‌توان به «ها» یا «آن» جمع بست. صاحب‌نظران استعمال نکردن جمعهای عربی را کاری بزرگ و پراج برای زبان فارسی می‌دانند.

نگارنده سعی کرده است تا این کتاب روش و ساختار مناسب بیابد برای آنچه به صورتهای دیگر گفته‌اند اما این کاربرد را ندارد. این کتاب نمی‌تواند خالی از نقصها و نکته‌هایی باشد که به‌ویژه برای اهل نظر محسوس است و هر نقصی در آن باشد از نگارنده است.

ر. ش

آذر ۱۳۸۱

فهرست

حروف و نشانه‌های فارسی و برابری‌های لاتینی	سیزده
مقدمه تاریخی و نظری	پانزده
فارسی نو: زبان گفتار در تیسفون	بیست و یک
ویژگی‌های زبان فارسی	بیست و چهار
ویژگی‌های خط فارسی	بیست و شش
املائی بعضی از واژه‌ها و پیشوندها و پسوندها	سی و سه
الگوهای واژه‌سازی در فارسی امروز	سی و شش
ساخت اسم	سی و هفت
ساخت صفت	چهل و یک
درباره برخی از تلفظ‌ها در زبان گفتار	چهل و پنج

فرهنگ واژه‌شناسی فارسی

فعلهای ساده متداول	۳
فعلهای ساده و بن مضارع آنها	۹
فعلهای مجهول یا متروک یا مشکوک	۲۰
پاره‌ای از فعلهای ساده متروک و مشتقهای بازمانده و رایج آنها	۲۴
فعلهای متعدی با حرف اضافه آنها	۲۶
فعلهای لازم با حرف اضافه آنها	۳۲
فعل مرکب	۳۶
فعلهای مشتق و مرکب پُرسامد در فارسی امروز	۳۷
فعلهای مشتق و مرکب محاوره‌ای	۵۴
واژه‌های مترادف پُرسامد و نمونه‌های واژه‌سازی (فارسی - عربی)	۵۸
واژه‌های مترادف پُرسامد (عربی - فارسی)	۶۵
واژه‌های عامیانه پُرسامد	۷۱

۹۱	واژه‌های هم‌اوا با چند معنا
۱۱۱	واژه‌های هم‌نگاشت
۱۲۴	کلمه‌های متشابه و دشوار
۱۳۲	اسمهای فاعل و مفعول دخیل و پربسامد
۱۳۷	کلمات مختوم به تاء مربوطه با صورتهای دوگانه
۱۴۰	مشددها
۱۵۴	مشددها هنگام ترکیب
۱۵۷	لغات عربی دخیل پربسامد و مشتقات آنها
۱۹۷	ترکیبهای عربی پربسامد و برابریهای فارسی
۲۰۳	درباره جمعهای عربی
۲۰۶	جمعهای مکسر پربسامد و جمع فارسی آنها
۲۳۰	پیشوندهای پربسامد لاتینی و برابریهای فارسی
۲۴۰	پسوندهای پربسامد لاتینی و برابریهای فارسی

پیوستها:

۲۴۵	۱. واژه‌هایی با چند صورت املایی
۲۵۴	۲. راهنمای کتابت همزه
۲۵۷	۳. درازنویسی
۲۵۹	۴. کوتاه‌نوشتها و اختصارهای عام
۲۶۰	۵. نام صورتهای فلکی، سیاره‌های منظومه شمسی، ۱۸ ستاره درخشان آسمان
۲۶۳	۶. ماههای ایرانی و معادل میلادی، ماههای میلادی و معادل ایرانی آنها
۲۶۴	۷. نام ماههای سال شمسی کشورهای عربی
۲۶۴	۸. عددهای رومی و برابریهای هندی - عربی
۲۶۵	کتابنامه